

KRITINIO MĄSTYMO SĄVOKA: APIBRĖŽIMO KLAUSIMAS

Kritinio mąstymo sąvoka, kaip ir daugelis kitų, vartojama nevienareikšmiškai, suteikiant jai įvairias reikšmes, dažnai nutolusias nuo pagrindinės sąvokos, ir kartais net klaidinančia. Kritinis mąstymas paprastai tapatinamas su geru ar pageidautinu mąstymu, sąžiningu, teisingu elgesiu, problemų sprendimu, kritinių ar krizinių situacijų valdymu ir kitais teigiamais reiškiniais. Kritinis mąstymas yra tiesiogiai susijęs su egzistenciniu mąstymu, aukštesnio lygmens mąstymu bei išlaisvinančiu mąstymu <...>. Kritinis mąstymas taip pat vadinamas „inovaciniais gebėjimais“, „inovacine dvasia“ ir labai vertingu įgūdžiu.

Tokį platų sąvokos aiškinimą lemia ne tik jos sudėtingumas, įvairios mokslinės nuostatos ir tradicijos, bet ir jos, kaip populiaraus rinkodaros „prekės ženklo“, paklausa. Kritinis mąstymas pageidautinas įvairiose visuomenės gyvenimo srityse, sektoriuose ir sluoksniuose. Jis yra vienas svarbiausių gebėjimų, lemiančių individo ir visuomenės gerovę <...>. Kadangi yra daug kritinio mąstymo sampratų aiškinimų, kartais vienas kitą papildančių, o kartais konkuruojančių, būtina paaiškinti, ką jis reiškia konkrečiame kontekste ir kaip jį apibrėžia jo naudotojai. Priešingu atveju neišvengsime painiavos ir nesusipratimų <...>.

Kritinio mąstymo sąvokos šaknys glūdi graikiškuose žodžiuose „kriticos“ ir „kriterion“ bei lotyniškame žodyje „criticus“, kurie reiškia samprotavimų vertinimą, pagrįstą tam tikrais kriterijais ar standartais. Tikėjimas pagrįsto samprotavimo galia reiškė tikėjimą galimybe priartėti prie tiesos ir įsigilinti į reiškinį esmę. Tiesos siekis yra pagrindinis tikslas. <...> Tačiau skirtingais laikotarpiais „kriterijus“ reiškė skirtingus dalykus. Kriterijai buvo grupuojami ir klasifikuojami pagal tam tikras tyrimų kryptis, mokyklas ir mokslines tradicijas. Kritinis mąstymas aiškinamas ir kaip kritiškai mąstančio asmens savybė bei gebėjimas, ir kaip mąstymo procesas, ir kaip pageidautinas mąstymo rezultatas.

Kritiškai mąstantis žmogus. J. Dewey <...> kritiškai mąstantį apibūdina kaip žmogų, kuris yra smalsus, atviras patirčiai, linkęs tyrinėti ir apmąstyti. Jo sekėjas M. Lipmanas pabrėžia gebėjimą suprasti savo klaidas ir pasitaisyti. R. Ennis <...> reflektuojantį mąstytoją apibūdina kaip žmogų, gebantį susidaryti savarankišką nuomonę ir nuspręsti, kuo tikėti, o kuo ne <...> Kritiškai mąstantį žmogų galima atpažinti ne tik pagal analitines, metakognityvines savybes, bet ir pagal tam tikras intelektines dorybes – intelektinį nuolankumą ir sąžiningumą. Šios R. Paul ir L. Elder išskirtos savybės siejamos su atsakingu ir sąžiningu asmeniu, turinčiu tvirtą moralės, etikos ir vertybių pagrindą. Kitiems intelektualiniams bruožams jie priskiria intelektinį savarankiškumą, drąsą, atkaklumą, empatiją ir pasitikėjimą pagrįstumu. <...> Nepaisant to, kad skirtingi mokslininkai įvardija nevienodą gebėjimų ir nuostatų skaičių, ar pavadina kiek kitaip, tačiau jos savo esme nesiskiria. Visos nuostatos siejamos su atvirumu naujai patirčiai ir noru gilintis, išsiaiškinti, likti ištikimiems tiesai, būti drąsiems ir atspariems manipuliacijoms. Visi kritinio mąstymo gebėjimai susiję su siekiu geriau atpažinti, išsiaiškinti ir nustatyti klaidas, neatitikimus, rasti teisingą atsakymą ar problemos sprendimą. Apibendrinant galima teigti, kad kritiškai mąstančiam asmeniui būdingas nuostatų, vertybių ir įgūdžių rinkinys, leidžiantis jį identifikuoti kaip tokį ir susieti su pačiu kritinio mąstymo reiškiniu.

Kritinio mąstymo procesas. Kritinio mąstymo procesą sudaro tam tikri etapai. Mokslininkai įvardija skirtingą skaičių ir skirtingai juos grupuoja <...> J. Dewey pradinį etapą sieja su intelektualiniu smalsumu – mąstymo stimulu, kylančiu iš noro mokytis, atrasti ir suprasti. Kitas etapas – klausimų ir hipotezių kėlimas pasiremiant savo ir kitų žmonių sukaupta patirtimi. Po to seka problemos sprendimo variantų paieška, jų atranka, geriausio sprendimo išryškėjimas ir refleksija. <...> R. Paul ir L. Elder įvardija aštuonis etapus: tikslo nustatymas; klausimų, susijusių su problema ir reiškiniu, kėlimas; informacijos rinkimas; jos interpretavimas; sąvokų ir teorijų išaiškinimas ir formulavimas; prielaidų darymas; pasekmių numatymas; savarankiško požiūrio ir išvadų darymas. Iš tikrųjų etapų skaičius nėra svarbus. Tai nekeičia proceso esmės. Kritinis

mąstymas reiškiasi aktyviu mąstymo procesu, apjungiančiu asmens nuostatas, vertybes, gebėjimus ir yra nukreiptas į konkretų tikslą.

Kritinio mąstymo rezultatai. Kritinio mąstymo rezultatai dažnai laikomi gebėjimu identifikuoti klaidas, remiantis įrodymais pasirinkti geriausią problemos sprendimo alternatyvą. Ši praktinė perspektyva nurodo į apčiuopiamą rezultatą, kurį kartais galima iškelti ir parodyti, o kartais tai gali būti sudėtinga užduotis. Žinoma, kai kalbama apie produktus, turinčius materialią išraišką (pvz., tyrimus, publikacijas), problemų nekyla. Tačiau kai kalbame apie rezultatus, tokius kaip įgyti kritinio mąstymo įgūdžiai, sustiprintos nuostatos, iš naujo įvertintos vertybės ar patobulinti procesai, sunku apibrėžti, kas yra rezultatas, o dar sunkiau jį įvertinti.

Žvelgiant į kritinio mąstymo rezultatus iš idealistinės perspektyvos, reikėtų grįžti prie kritinio mąstymo esmės – tiesos siekio. Skirtingais laikotarpiais tiesa buvo traktuojama įvairiai – nuo demokratinio iki autokratinio ir elitinio traktavimo. Antikoje kalbama apie visuotinę tiesą, prieinamą kiekvienam, norinčiam ir gebančiam mąstyti, kelti klausimus, ieškoti atsakymų. Viduramžiais tiesa buvo laikoma patvirtinimu to, kas nustatyta iš viršaus, o ją atpažinti reikėjo išskirtinės išminties. Renesanso laikais tiesos, slypinčios tobulose gamtos formose, buvo ieškoma indukciniu samprotavimu. Racionalizmo epochoje reikėjo priartėti prie dedukcinių, matematinių skaičiavimų. Idealizmo epochoje tiesos siekis reiškė pažinti savo tikrąjį „aš“. Pozityvizmo laikotarpiu tiesa buvo tapatinama su bendrų dėsningumų paieška, objektyvios tiesos liudijimu. Reliatyvizmo epochoje kritinis mąstymas buvo laikomas tiesos aiškinimo priemone, kuria gali naudotis tik išskirtinių mąstymo gebėjimų ir stiprios valios asmenys. Šiuolaikiniu, „post-tiesos“ laikotarpiu, kritinis mąstymas tampa sudėtingu tiesos ir teisingumo siekiu, pasireiškiančiu asmeninėmis, bet kartu ir konsoliduotomis pastangomis.

Apie kritiškumo esmę. Kritiškumo esmė suprantama kaip tiesos ir teisingumo paieškos <...> Tiesos paieškos tampa kritinio mąstymo varomąja jėga. Žmogus nenustoja kritiškai mąstyti tol, kol nepasiekia tiesos, todėl kritinis mąstymas tampa prasminga veikla, turinčia tikslą, kurį galima sukonkretinti <...> Nepaisant to, jog kritinis mąstymas įvairiais istoriniais laikotarpiais turėjo savo apibrėžimus, jis visada buvo laikomas intelektine pastanga siekti tiesos, nesvarbu, kaip ji suprantama ir kokiais būdais randama. <...> Kritiškumo esmė glūdi gebėjime tyrinėti ir perkurti save, tarpasmeninius santykius ir aplinką vardan geresnio, teisingesnio savęs, kito ir kitų <...>. Kritiškumas, priešingai nei kritinis mąstymas, nėra kažkas, kas pagal poreikį tiesiog „įsijungia“ arba „išsijungia“. Veikiau kritiškumas, kaip egzistencinė būties samprata, yra neišvengiamai įsitvirtinęs mūsų kasdienėje veikloje ir patirtyje, kad ir kokia kasdieniška ji atrodytų <...>

Apibendrinant kritinio mąstymo sąvoką, kurią sudaro asmeninės savybės, mąstymo procesas ir rezultatai, išryškėja keletas esminių dalykų. Pirma, kritinio mąstymo sąvoka buvo, yra ir greičiausiai bus visada atrandama iš naujo, priklausomai nuo skirtingų kontekstų. Kiekvienu laikotarpiu, tam tikrame kontekste, kultūroje, tradicijoje ar vyraujančioje ideologijoje bus bandoma ją permąstyti, atspindėti ir atrasti naujų aspektų <...>. Antra, kritinio mąstymo apibrėžtį lemia ir visada lems mokslinės nuostatos ir tyrimų metodai <...>. Trečia, kritinio mąstymo esmė išlieka nepakitusi – tai siekis suprasti, kas teisinga, o kas ne, ir pažinti tiesą ar bent jau siekti pažinimo, nepaisant skirtingų tiesos sampratų ir tyrinėjimo būdų <...>. Ketvirta, kritinis mąstymas nėra reiškinys savaime - jis tarnauja individo tobulėjimui, tarpasmeninių santykių plėtojimui ir visuomenės gerovei. Atviras lieka tik šių trijų lygmenų pasireiškimo ir pusiausvyros klausimas – kas, kur ir kokiomis aplinkybėmis užims vyraujančią poziciją. Penkta, visad išlieka aktualus kritinio mąstymo apibrėžties poreikis. Šį poreikį diktuoja konkretus laikotarpis, kontekstas ir būtinybė susitarti bei koordinuoti veiksmus.